

tünni, úgy a mint jött». Ez bizony homlokegyenest ellenkező állítás Merchichével s mint állítás éppen olyan jogosult az egyik, mint a másik. A mi Stöckl doctorét — legalább ránk nézve — jelentőségben mégis alább szállítja, az az a hang, melyben tudományos ember nem beszél, tudniillik, hogy ő még nem engedheti, hogy a positivismusnak igazsága legyen; valamint alább szállítja az az ismert elfogultság, melylyel a német írók általában, Stöckl, különösen a francia genius iránt viseltetnek. Ha a «Bölcséleti Folyóiratnak» egyáltalán szívéen fekszik a positivismus s a felekezeti korlátoktól mentes philosophia ügye, jobban teszi vala, ha Merchich félnék kezdeményezését arra használja fel, hogy magyar emberrel szólat hozzá a kérdéshez. Mi nem osztozunk a németek elfogultságában Comte iránt s aztán szó a mi szó, nem is előny reánk nézve, hogy tapogatózó philosophiánk irányzására, minő Merchich czikke vala, rögtön idegent állítunk csatarendbe, hogy úgymondott tekintélyével a szükséges tájékozódást lehetetlenné tegye.

V E G Y E S .

1. Az **erdélyi muzeum-egylet** bölcsélet, nyelv és történelem-tudományi szakosztálya kiadványainak 1884. I. köt. 3. füz. és 1885. II. köt. 1. füzetében *Brassai Sámuelnek* két rendbeli igen érdekes kritikai értekezését találjuk, melyeket miután a nyelv philosophiájával a legszorosabb összefüggésben vannak, szükségesnek látjuk olvasóinkkal a következőkben megismertetni.

Ismerkedjünk, ez az egyik értekezés czíme, ebben Brassai előadván az összehasonlító nyelvtudomány fontosságát, egy ezen érdeken megjelent francia mű magyar fordításának sajtósági hiányait fejtegeti. A mű czíme ez: *Notions élémentaires de grammaire comparée, pour servir à l'étude des trois langues classiques* par E. Egger Paris, 1852. A könyv czíme magyarul: Bevezetés az összehasonlító nyelvtanba, különös tekintettel a classicus nyelvekre. Egger E. nyomán dolgozta *Bartal Antal* 1883. A francia mű, az összehasonlító grammatica rendszere a görög, latin és francia nyelvekre alkalmazva. A cím fordítása tehát hűtelen, de a magyar

átdolgozás abban is hibás, hogy a francia mű nem *bevezetés*, hanem az összehasonlító nyelvtudomány teljes és rendszeres, bár rövid, előadása. Brassai olvasva a fordítást, miután meggyőződött arról, hogy: something is rotten in the state of Denmark, vagyis «kutya van a kertben», kezdte azt összevetni a francia eredetivel, s így jött rá egy oly nagy csomó mindenféle gyarlóságra, melyeket az ő kritikai szelleme annyival kevésbé hagyhatott szó nélkül, mivel a szóban forgó mű sokkal nevezetesebb, sem minthogy agyonhallgatathatnék s annak magyar átdolgozása sokkal gyarlóbb, sem minthogy egykönnyen approbálható lenne. A nevezetesebb lapsus calamitát ime mi is kiemeljük Brassai nyomán: «les langues qui se parlent ou se sont parlées» röviden csak így van fordítva: beszélt valamennyi nyelv, a *most* vagy *valaha* ki van hagyva. Hiszen beszélni beszélnek most is, de nem minden nyelvet. A francia, az úgynevezett grammaire universelle-t gondosan és teljesen akarja jellemezni, holott a rövidített fordítás csökkenti a szabatoságot. — Les règles qu'on trouverait en usage dans toutes les langues, magyarul így hangzik: az összehasonlítás útján nyert szabályok rendszere. Ebben a következő sarkalatos botlások vannak: 1. A hypotheticus itélet categoricussá van téve. 2. A szabályokat az összehasonlítás alkalmával *lettük*, nem *általa* nyertük. 3. A comparativa philologia a közös szabályokat constatálja és elősorolja, de *rendszer*t nem csinál belőlük. — Quoi que l'on doit espérer des recherches qui se continuent sur ce vaste sujet, magyarul: jóllehet remélhetni, hogy a kutatások a tudomány ezen terjedelmes ágában fényes eredményekre jutnak. A fényes eredményekről az eredeti szövegben egy szó sincs. Aztán *kutatók* igenis juthatnak eredményekhez, de a *kutatások* hogyan? *Vaste* pedig nem terjedelmes, hanem rengeteg. Mindezekből nem győződhetünk meg, hogy Bartal világos, jó magyarságra törekedett, de igenis kezdjük gyanítani, hogy francziául tán nem tud jól. — «*Hehezetesítés*» erre Brassai a következőt jegyzi meg: fordító igen jól tette, hogy latinul és görögül is megmondta, mit akar ezzel az otromba faragvánnyal kifejezni, mert biz én különben meg nem értettem volna. De nem értem a definitióját sem: azon erőnek fokozása, melyet a hehezet valamely hangnak kiejtése által nyújt. Unalmas és untató elemzése helyett álljon itt a francia szöveg: L'aspiration est un surcroit de force que le souffle donne à une lettre dans la prononciation. Csak azt jegyzem meg

reá, hogy a hangsúly a francziában a *surcroit* szóra, a fordításban az *erőre* vonatkozik. Valóban csodálkozunk kell, hogy valaki, a ki, mint látszik, sem magyarul, sem francziául nem tud jól, miképp vállalkozhatik összehasonlító nyelvtan írására, ha más tudós *nyomán* is? — «A görögök és latinok . . . nem hatoltak annyira nyelvök grammaticai analysisébe; és sajátságos, hogy éppen a hindu grammaticusoknál akadunk számos olyanra, kik ezen irányban működve egy gazdag és változatos nyelv eredeti elemének, azaz a gyökereknek nagy számát állították össze. A hinduk már jó régen bírnak a gyökereket fe tüntető szótárakkal, míg mi csak most láthatunk hozzá.» Szegény hindu grammaticusok — mondja Brassai — hogy devalválja érdemüket Bartal, a ki nagy tudós lehet, de bizony rossz fordító. A dolog valósága az, hogy az egész nyelvphilosophiát egyenesen és közvetlenül neki köszönhetik az európai nyelvészek. Az eredeti szöveg így nyilatkozik: «A görögök és latinok nem üzték oly messze (t. i. a gyökök és törzsök fogalmaik) nyelvök elemzését; és *nevezetes* az, hogy a hindu grammatikusoknál leljük a *legtökéletesebb példáját* annak a működésnek (travail), mely egy gazdag és változatos nyelv szavait bizonyos számú kezdeties (primitif) elemekre reducálja. . . . A hinduk felettébb ősz régóta (de haute antiquité) vannak az ő nyelvök valódi *gyökerei* szótárai birtokában, holott mi még *alig* is kezdtünk olyanokat szerkeszteni a görög és latin nyelvek számára!» — Sont sujttes a se modifier = módosulhatók, Bartal fordítása rabszolgai. Az eredeti szöveg magyarítása szabatosan: A gyökérből nemesak úgy lesz szó-osztály törzsoke, hogy új betűk járulnak hozzája, hanem lényeges részeinek látszó betűk is változhatnak benne, például *τρέπω* gyökere *τρέπ*, melyben az *ε* szintoly lényeges alkatrésznek *látszik*, mint a *τ ρ π*; de némely szókban, mint *τρόπη*, *τροπήριον*, *τροπιπός*, *τρόπος*; szóalakokban, mint: *τέτροπά τέτροπας*, *έτετρόπας* o-á, ezekben *έτραποτ έτραπόμην* *α*-ra változott.

Brassai a bírálat alatti könyvet, csak mint fordítást igyekezett ismertetni, s mint ilyenre kimondja a felhozott példák után, hogy nem sokat ér, sőt nem egy esetben helytelen állításaival kárt is tehet. De *Bartal* nem mint egyszerű fordító akart szerepelni, hanem mint átdolgozó. Mi jogcíme van erre, szerinte az, hogy figyelmét a magyar nyelvtan tényeire is kiterjesztette. Magának a dolognak jártam hát utánna — mondja Brassai — és felfedeztem, hogy

Egger fordítója a magyar finnisták dolgozataiból egy falka passust kiszedegetett és az eredeti mű illeő rovataiba beszurkált. De már erre azt mondom Horátiussal:

Purpureus, late qui splendeat, unus et alter
 Adsuitur pa'nus . . .
 Sed nunc non erat his locus!

Mert Egger egész rendszerét a felvett három nyelvre alapítja. Módszerét, előadását annyira azok határai közé szorítja, hogy semmi idegen elemet rendbontás és eszmezavar nélkül sorai közzé, avagy csak előadása folyamát jegyzetekkel szaggatva, beférkeztetni nem lehet. Ezzel azt vélem, eléggé jellemeztem *Bartal* eljárását, melyre tehát önálló dolgozatezimet, akár jól, akár rosszul legyen végrehajtva, nem ruhá hatok. Itt említi *Brassai* az Aesopus szarkáját, ki pávaságot arogált, de megadta az árát:

« . . . il se vit bafoué
 Berné, siffié, moqué, joué».

Ez a szerepe Egger fordítójának, s általában a *Bartal* összehasonlító nyelvtana nem oly mű, mely az új tudományt irodalmunkba átültette, sem a mely azt megérthetővé, igazságát egyszerűvé, könnyebben felfoghatóvá tette volna. A tanuló ezután is, más nyelven irt forrásokhoz és segédeszközökhöz kénytelen folyamodni, ha helyes és világos tudomást akar szerezni az *összehasonlító nyelvészetről*.

Nyelvészeti logika eleven példákban, ez a másik értekezés ezime. Ebben az etymologia botlásait mutogatja *Brassai* Joannovics György: «A nek razú név és birtokszó» című értekezéséből, mely a «M. Nyelvőr»-ben jelent meg. Ebben azt mondja *Joannovics*: hogy ha az olyan szólásokban, mint: vége szakadt a viták-nak birtokviszonyt állít fel a kérdéses szók között, megsérti a főelvet: A dativusnak nincs birtoka. Be kell tehát bizonyítania, hogy a nek-es név ilyenkor nem birtokos, hanem *dativus*.

Ámde, mondja *Brassai*, minden bizonyításra egy maior propositio szükséges, itt ez megvan «a dativusnak nincs birtoka». Az a kérdés főképpen, hogy a nek-es szó birtokos-e vagy dativus? Ez a kérdés disjunctivum judiciumt tesz fel: a nek-es szó vagy birtokos vagy dativus. Ugyde a logika azt mondja: hogy a disjunctivum judiciumra, mint maiorra syllogismust építhessünk, az alternatíváknak

egymást kirekesztőknek kell lenni. Tehát a birtokos nem dativus, és a dativus nem birtokos. De ez semmi sem egyéb, hanem maga az a főelv, melyre van alapítva minden további bizonyítás, és emebben reá hivatkozni szembeszökő *petitio principii*. Ez pedig eldobni való, mert hamis, és a benne foglalt alternatívák nem rekesztik ki egymást. Bármely *nek*-es szó a mondatban lehet: 1. dativus és nem birtokos; 2. birtokos és nem dativus; 3. birtokos és dativus. Ezek kettenként vége valóban kirekesztik egymást, s így *Brassai* alternatívái a logika törvényeivel egyeznek. *Joannovic* azonban a harmadik kombinációt nem ismervén el, vétett a logika törvényei ellen. Ő szerinte e kérdésben az eligazodásnak két próbája van. Az egyik a kérdéses szónak *nek*-kel vagy e nélkül állását vagy állhatását tüntet föl. A mely név ellehet a *nek*, *nak* nélkül, az birtokos, a mely nem állhat nélküle, dativus.

Ez a próba nem válik be. A másik a helyettesítés próbája. A birtokosra nézve a névelős személyes névmás; a dativusra nézve a személyragos *nak*, *nek*. Amaz a birtokost, emez a dativusban álló nevét pótolja. E szerint előre kell tudnunk, vagy reá fognunk, hogy a kérdéses szó birtokos vagy dativus. Azonban ez a próba sem válik be. Az említett próbákból a következő szabályok lettek: 1. a mely név ellehet a *nak*, *nek* rag nélkül, az *birtokos*; a mely nem állhat nélküle az *dativus*. 2. ha a *nek*-es nevet névelő személynévmással helyettesíthetni: úgy *birtokos*; ha személyragos *nek*-kel pótolhatni: úgy *dativus*. 3. a birtokszó a birtokos többségével szemben *nem* vesz fel *birtokos* többségre mutató ragot. A *dativus*-sal szemben felvesz.

Ennek ellenében *Brassai* igen helyesen felveti azon kérdést, hogy van-e magyar ember, a ki ama szabályok, illetőleg próbák nélkül is egyszerre ne tudná *birtokos*-e bizonyos név vagy sem? *Birtokos* alatt a magyar azt érti, a kinek vagy minek *birtoka* van. Ha két név birtokviszonyban van egymással, akkor az egyik *birtokos*, a másik *birtok*. Tehát *Brassai* szerint az a kérdés, hogy mi-kép fejezik ki a nyelvek ezt a viszonyt? Itt van az eltérés az indo-európaiak és a magyar közt. Amazokban a *birtokost* jelölik meg, de a birtoknak nincs saját ragja és a viszonyt csak a *genitivus* jelöli. A magyar a *birtokost* jelöli meg és ez a jelölés okvetlen *birtokost* tétet fel. De *genitivusunk* nem lévén, a *birtokos* szót a *birtok* szó elibe tesszük nyomosítva közvetlenül. Ha már 1. nem

tehetjük a *birtok* szó elibe a *birtokost*; 2. ha nem is elibe, hanem utána helyezzük; 3. ha nem a *birtokost*, hanem a *birtokot* kell accentuálnunk, akkor egy rokonos alakot a *dativust* vesszük segítségül, s a többi jelek hiányában ezzel tüntetjük ki a *birtokost*. — *Joannovics* ellenben a *birtokos nek*-es szóból egy a *dativustól* különböző külön ejtést akar teremteni, pedig az elkülönítést még ama három szabálylyal sem lehet biztosan végrehajtani, és azon *dativus* a melyiket azok annak mutatnának, egyszersmind *birtokos* is lehet, mihelyt *birtok* szó járul hozzá. *Joannovics* a *birtokos* álnév alatt *genitivust* akar a magyarba becsempészni, s ezt akarja próbákkal megkülönböztetni, a mi azonban nem sikerül.

A baj ott rejlik, hogy *Joannovics* a *birtok*-nak a birtokviszony kifejezésében uralkodó hatalmát nem akarja elismerni, sőt azt állítja, hogy a személyrag (ja, je) nem is jelöl mindig bir okviszonyt. A mi a 3. szabályt illeti, az a kérdés, van-e a birtokos szónak alakító hatása a birtok-szóra? Igenis van, meg kell egyezniök személyben és számban, akár *nominativus*, akár *dativus* alakú legyen a birtokos. Ez a szemléltető tábla: «1. ökröm-ökreim, 2. ökröd-ökreid, 3. ökre-ökrei, 4. ökrünk-ökreink, 5. ökreték-ökreteik, 6. ökrük-ökreik. Csakhogy *Joannovics* azt állítja a 6. számra, mikor a birtok-szó lerázogatta magáról az ok, ök, aik, eik-féle többest, nem kérdezte, hol a határvonal, hanem csak folytatta ebbeli működését és végre rést ütött a dativus uralmát védő bástyafalba is.» Ezen allegoria helytelen, hanem a tiszta tény Brassai szerint ez: a nyelv-
szokás feleslegessé tette a 6. pont alatti concordantiát és megengedte a 4. pont alatti egyes raggal élni, azzal a kikötéssel, hogy kétség vagy félreértés ne keletkezzék vele. Az, hogy nominativus vagy dativus alakú-e a birtokos, nem tesz semmi különbséget. A kiváltsággal való élésnek — így szól végül Brassai — határvonalát mutatni ki, sem szabály útján, sem okoskodással nem lehet; az író vagy szóló belátásától, izlésétől, lelkiismeretességétől függ megítélni, mikor használja ja-je-ai-ei és másfelől az uk-ük-aik-eik ragokat.

A feljebbi kikötésen kívül semmi más szabályt vagy utasítást e tárgyban nem adhatni.

Értekezése további folyamában Brassai Túri Mészáros István a *Népnyelvről ügye a nyelvújítás óta* cz. könyvét veszi éles bonczolókése alá. Ez a könyv Imre Sándor és Brassai ellen folytat polemia, a kik mint Brassai mondja «szájkát képzünk a clique

— akarom mondani a Nyelvőr consortium szemében.» Ezen támadásra okot adott az Ellenzékben 1881-ben «*A nyelvújítás és Ballagi*» cz. alatt közzétett cikke Brassainak, a melyben többek közt így szólt: «Gyűjtőnek mindenekelőtt szorosán, pontosan végére kell előbb járni, mi valóban értelme a felfedezte szónak s azután ahhoz képest ajánlani egy vagy más fogalom kifejezésére. De a mi «nyelv-mívelőnk» felkap kutyafuttában egy szót s elégtelen utánna járással vagy a nélkül is csupán a körülményekből vagy a contextusból indukálva reá fogja, s nem egyszer hamisan, hogy ezt vagy azt teszi». A ide vonatkozó példákat Brassai a *Nyelvőr* I. és II. kötetéből szedte ki, a hol mint kétségtelen igazságokat, minden kritika, minden kételkedő vagy igazító jegyzés nélkül közlik.» E miatt támadt a polemikus irat, a melyben M. azt írja, hogy «olyanok is találkoznak, a kik, ha egy otthonbeli vagy ismertebb vidéki tájszót változott vagy más jelentéssel hallanak más vidéken, a szokatlan jelentést hamis vagy helytelen használatának gondolják». — «Nagyon felöltő, mikor azt olvassuk Brassai értekezésében, hogy *agyafurt* székely szó és együgyüt, nehéz elméjüt, nehéz eszüjt jelent. Ezzel a Szabó D. makacsa, a Horváth Zs. makranczosa igenis megfér, mert az ostoba ember olyan . . . de hogy furfangos eszüjt, ravasz, alattomos, verschmitzt, verschlagen, hogyan jutottak hozzá, azt bajos volna megmondani. Igaz hogy a cretinismussal megfér olykor, talán gyakran is a ravaszság, a fortély . . . de azért nincs szótározó, a ki azt kockázatná, hogy crétin = rusé vagy blödsinn = list, schlaueit.» Brassai M. felfogásával szemben az *agyafurtat* következőleg magyarázza: *Agyafurt* tökéletesen analog ezekkel, *színehagyott*, *eszeveszett*, tehát *aggafurt* az, a kinek az agya meg van furva. Ily sérelem csak butithat, de positiv tehetséget, p. o. ravasztságot nem kelthet. Még idegen nyelvben is van rá analogia. Schwatz mir kein Loch in Kopf = Wolle mich nicht dumm machen. Az is idevág, hogy a részegség kezdődő kábulását *angestochen* jelzővel fejezi ki a német, szintűgy mint a hordó megfúrását. «Brassai azt mondja, hogy a *Nyelvőr* gyűjtöje helytelenül állítja, hogy Csallóközön az *aszark* dorongot jelent». Ezt sem állította Brassai, hanem figyelmeztette a gyűjtőt, hogy *aszark* = aszág és piszkafát jelent, mivel hogy doronggal senki sem piszkálja sem nem szítja a tüzet. Azt kérdezi ezután M. *gyalogszerben* miért ne jelenthetne gyalogot? Brassai analog kérdésekkel felel: félszer miért ne jelenthetne felet? fűszer-fűvet, hang-

szer-hangot, kényszer-kénnyt, műszer-művet stb. Azt is kérdi M. *szipirtó* mért ne jelenthetne erkölcstelen vén személyt? Jelenthetne biz az — válaszolja Brassai — ha a somogyi, m.-túri, szegedvidéki állított szokást elfogadná az ország többi vidéke, hol se szipirtónak, se szipának, se banyának nincs az a mellékértelme. «*Brassai* nem hiszi el a *Nyelvőr*-nek — írja M. — hogy vaczkor = hitvány» — természetesen miután Br. szerint vaczkor = vadkörte. M. szerint «épen így támadhatnánk Aranyra, a miért azt írja:

«Fejvakaró gond s karczos kötelesség.

Csak utána rántá, nehogy baja essék.»

mert igaz, hogy ez a kötelesség nem valami kedves volt, de az a karczos még sem egyéb, mint karczos bor! Ez, mondja Brassai — elszerencsétlenedett parodia és hamis analogia. Hamis, mert 1. vaczkor: substantivum, karczos = adjectivum. 2. vaczkor = vadkörte, ebben nincs semmi absurdum, de karczos = karczos bor józan észszel nem mondhatni. 3. vaczkor használható metaphoraúl, de ezt a *Nyelvőr* bölcese nélkül is tudtuk. Brassai továbbá szóban forgó és M. által megtámadott cikkében ezt mondja: «A gyűjtők tudományáról tanuskodik az is, hogy sok szót, mely a magyar ég alatt mindenütt használatban van, megmagyarázni tartanak szükségesnek, p. o. vakkant, gondoz, hágó, hitvánkozok stb.» M. erre következőleg felel: «Már vagy én nem tudom, hogy mi a *Nyelvőr* czélja, vagy csakugyan úgy van a dolog, hogy Brassai azt kívánja, hogy a ki csak a magyar ég alatt lakozik, olyan nyelvtudós legyen mint ő.» «Maglehet, hogy azt is kívánom — mondja Brassai — mert hiszen pium desideriumok is léteznek; de sokkal inkább kívánom, sőt szükségesnek tartom, hogy T. M. J. úr nyisson be egy logikába s tanulja meg mi a disjunctivum judicium és milyennek kell lennie, hogy maior propositioul szolgálhasson és következményt lehessen húzni belőle.

Kun Pál.

A budapesti magyar királyi tudományos egyetemen a folyó félévben következő philosophiai tárgyú és vonatkozású előadások tartatnak:

Dr. *Medveczky* Frigyes: Ethika, heti 4 óra. Philosophiai seminarium, két cursus: kutfó tanulmány és interpretatio; tudományos dolgozatok és előadások, heti 4 óra.

Dr. *Pauer* Imre: Ethika, moralstatistikai alapon, heti 3 óra; az ó-kori philosophia történelméből, heti 2 óra.

Dr. *Kármán* Mór: Ethika, bölcsészeti erkölcsstan, tekintettel történeti fejlődésére, heti 4 óra.

Dr. *Bánóczy* József: Philosophiai conservatorium, Schleiermacher: «Über die Religion» című mű olvasása és magyarázata.

Dr. *Alexander* B.: Logika, heti 2 óra; Kant prolegomeinak olvasása és tárgyalása, heti 1 óra.

Dr. *Bihari* Péter: Tapasztalati lélektan, heti 3 óra.

Dr. *Schnierer* Aladár: Jogbölcsészet, heti 5 óra.

Dr. *Pulszky* Ágost: Jog- és állambölcsészet, heti 5 óra.

Dr. *Lánczy* Gyula: Olasz állambölcséselők és politikai remekírók a tizen-nyolczadik század végéig.

Dr. *Pikler* Gy.: Bölcsészeti bevezetés a társadalmi tudományokba.

Dr. *Kányurszky* György: Hittudományi bölelelet, heti 2 óra.

*

Zimmermann Robert a bécsi egyetem ez idei rektora: «*Bécs és a német philosophia*» című értekezéssel foglalta el rektori székét. Értekezésének központját Reinhold Károly Leonhardról megemlékezés képezte, kinek híres «*Briefe über die Kant'sche Philosophie*» műve elsöben s leghatékonyabban járult hozzá a «*Kritik der Vernunft*»-nak a művelt közönségben elterjesztéséhez.

*

A magyar tudományos akademiához folyó évi szeptember hó 30-diki lejárattal a Gorove jutalomra, az ethikai determinismus elméletére a következő hat pályamű érkezett: I. Szabadság és determinismus. II. Az ethikai determinismus elmélete. Jelige: Önkéntelen az ember stb. III. Az ethikai determinismus elmélete. Jelige: That virtue, stb. IV. Az ethikai determinismus elmélete. Jelige: Az erkölcsi törvény által az ész közvetlenül meghatározza az akaratot. V. Az ember szabadsága. VI. Az ethikai determinismus kritikai történetre. — E, számra nézve kétségtelenül örvendetes eredmény, nyílt bizonyítéka annak, hogy nem hiányzik nálunk a philosophiai kérdések iránti érdeklődés.